

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Карл Маркс и савремени поглед на критику
политичке економије**

(мастер рад)

Ментор

Проф. др Љубица Николић

Студент

Јелена Златковић

Број индекса:М 036/19-О

Ниш,2020

САДРЖАЈ

I.	УВОД.....	2.
II.	КАРЛ МАРКС – КРАТКА БИОГРАФИЈА.....	4.
	1. Младост и ране године рада.....	4.
	2. Лондонске године 1849-1883.....	6.
III.	НОВИ ПОГЛЕД НА МАРКСОВО ДЕЛО.....	9.
	1. Маркс и „марксизам“.....	9.
	2. Марксова мисао, настанак и развој.....	12.
	3. Капитал.....	14.
IV.	НОВО ЧИТАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ.....	19.
	1. Савремени поглед на „Капитал“.....	19.
	2. Критика политичке економије и данашњица.....	21.
	3. Савремени осврт.....	23.
V.	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	31.
	ЛИТЕРАТУРА.....	37.
	САЖЕТАК.....	38.
	БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ КАНДИДАТКИЊЕ.....	40.

I. УВОД

Крах једног друштвено-економског система, утемељеног на идеолошким поставкама читавог начина и система мишљења названог „марксизам – лењинизам“, препуног идеја са добрим поставкама и лошим закључцима, бацио је у сенку читав један научни опус, мислиоца, филозофа, плодног писца Карла Маркса. Као што је свака његова мисао у пређашњим временима представљала „Свето писмо“, тако је у посткомунистичким временима Марксов научни опус неоправдано занемариван. Тридесет година посткомунизма, глобализација, неолиберализам и све одлике друштвених токова савременог света намећу питања, која неминовно треба да нађу одговор и у нечему што упућује на ново и поновно читање политиче економије и њене критике. Пад Берлинског зида, крах идеологије комунизма и марксистичке доктрине, обећао је, између осталог, ново читање дела Карла Маркса. Сада у необавезној лектури, Маркс се појављује са свим својим људским предрасудама, а не као натчовек и први партијски друг. У светлу лекција двадесетог века, после искуства изгубљених и промашених идеала – за којим су, уз сећања на дим из логорских крематоријума, остала гробља гулага – данас Маркс више није писац који откључава тајну историје и обесправљенима даје у руке оружје научне филозофије којом ће они искоренити све друге класе и све класне свести. Диктатура пролетаријата, диктатура је *par excellence*. Без обзира на Енгелсова додатна поједностављења и на перманентно искривљавање Марксове мисли од стране револуционара Лењина, а потом Стаљинове деспотске игноранције, само Марксово дело, у појединим сегментима, крије злу коб крвавог остваривања златног идеала. Но, кад Маркс пише о фетишизацији робе и кад открива метафизичку позадину капитала, у којем се профит поставља као истина суштине, онда читамо генијалног мислиоца изванредног стила. Усред савремене светске економске кризе, која се често доживљава као крах капитализма, све чешће се помиње Карл Маркс као

онај који је то урушавање предвидео још у претпрошлом веку, а његова теорија се увелико враћа у расправу управо као идеологија. Овакве примедбе, како наводи познати колумниста З. Паковић, упозоравају да се поново говори о јакој држави, о потреби регулације тржишта, поново се уводе у оптицај појмови планске привреде и друштвеног власништва. При томе се олако заборављају две, дуго учене, важне лекције. Прва, да савремени крах тржишта није крах ни капитала ни либерализма. Друга, да су суштинске вредности грађанског друштва и демократије обезбеђене управо либерализмом и слободним тржиштем. Ревитализовање критике либерализма нарочито је опасно за друштва у транзицији, у којима се либерална политика и либерална економија, грађанско друштво и слободно тржиште, још увек нису утемељили. Оваквим ставовима, најзад, поново се отварају врата, тешко изгоњеном ауторитаризму.

Прави повратак исправном читању Марксовог опуса, међутим, не може да угрози вредности грађанског друштва. Напротив. Вредности грађанског друштва угрожавају аномалије савременог света, оличене у наличјима неолиберализма и глобалне доминације богатог дела човечанства.

II. CARL MARX – KRATKA BIOGRAFIJA

1. Mladost i rane godine rada

Карл Хајнрих Маркс, немачки филозоф, политички економиста, историчар, новинар, социолог, мислилац, критичар капитализма и теоретичар социјалистичке мисли, вођа радничког покрета и водећа личност Прве интернационале рођен је 5. маја јеврејској породици, у Триру, граду са доминантним католичким опредељењем становника, у рајнској покрајни, у Пруској.¹ Био је треће дете адвоката Хајнриха Маркса и Хенриете Пресбург. Преци су му скоро два века били рабини у Триру. Деда по оцу Мордехај Маркс Леви, био је рабин од 1788. до 1804. Презиме Маркс било је скорашње презиме очеве породице. Њихово право презиме било је Халеви. Прешло је у Леви, а потом од Мерц у понемчено Маркс. Брат његовог оца, Самуел, је све до смрти 1827. био рабин. Деда његове мајке, Хенриете Пресбург, односно Пресброк, је такође био рабин у Немегеу. Карлов отац се, у ствари, звао Хершел али је приликом преласка у хришћанство (1816. или 1817.?) то име понемчено у Хајнрих.² Карлов отац, Хершел Маркс, био је први у породици који је добио секуларно образовање. Да би избегао антисемитизам он се определио за лутеранство које је у католичком Триру било у мањини. За Хершела је припајање Порајња Пруској значило професионалну катастрофу. Према Прогласу пруског краља Фридриха Вилхелма III од 11. марта 1812. који је регулисао права Јевреја, забранио им је да обављају одређена занимања, нарочито адвокатуру. Карл, његова браћа и сестре крштени су 26. августа 1824. у евангелистичкој цркви у Триру. Лутеран Хајнрих Маркс хтео је својој деци да пружи такво васпитање и образовање да његова породица буде једнака са другим и она нису имала

¹B.Nicolaievsky, Boris,O, Maenchen-Helfen, *Karl Marx: Man and Fighter*, New York, 7

² ibid

јеврејско васпитање. Хајнрих је 1. октобра купио кућу за своју многобројну породицу од осморо деце. До своје дванаесте године Карл је ишао у лутеранску основну школу. Његов отац је постао јавни тужилац 1821. Године. Бавио се судским пословима, потом је постао правни саветник и своју каријеру завршио је као председник трирске адвокатске коморе. Хершел Маркс постао је релативно богат. Био је позната и угледна личност у Триру. Као човек просветитељства био је заинтересован за идеје филозофа Имануела Канта и Волтера, учествовао је у агитацији за устав и реформе у Пруској, која је тада била апсолутна монархија. Његов утицај на младог Карла био је велики.³

После гимназије Карл Маркс је студирао право у Бону и Берлину али се паралелно бавио и филозофијом, политичком економијом, историјом, социологијом, новинарством и уметношћу. У току и након студија постао је члан младохегеловског *Доктор клуба*. Докторирао је у Јени 1841. са темом из историје филозофије: *Разлика између Демокритове и Епикурове филозофије природе*. Био је главни уредник *Рајнских новина* у Келну 1842. које је пруска влада убрзо забранила. У Паризу 1843. је покренуо *Немачко-француске годишњаке* и упознао свог каснијег 40-годишњег пријатеља и сарадника Фридриха Енгелса. Након прогона из Француске 1845. преселио се у Брисел. Тамо је са Енгелсом стекао признање за писање а његова социјално-политичка оријентација је сазрела. Придружио се једној тајној левичарској групи *Савез праведних* у Лондону. 1848. је организовао први Рајнски демократски конгрес у Немачкој и супротставио се пруском краљу због распуштања пруске скупштине. Када је прогнан из Немачке и поново из Француске, коначно се преселио у Лондон 1849. где је провео остатак живота. Радио је као европски дописник за *Њујорк трибјун* (1851—62). Готово цео живот је провео у емиграцији, (Француска, Белгија, В. Британија), често прогањан и у великој материјалној оскудици. Свестрано је учествовао у оснивању и политичком организовању радничког покрета у европским индустријским центрима.

У својим делима створио је потпуно нов и оригиналан поглед на свет и друштво, нову интерпретацију светске историје и изложио анализу друштвених односа. Сматра се за једног од оснивача модерне социологије. Његова мисао своје изворе има у европском хуманизму,

³ Ibid 8-12

енглеској политичкој економији, немачком класичном идеализму и социјалном утопизму. Његов писани опус је импозантан; сматра се појединачним писцем који је извршио највећи утицај на светску историју. Тешко је издвојити које му је дело најутицајније. Из интерпретација његових погледа и теоријског рада и писаних дела израстао је један од најдоминантнијих праваца у европској и светској филозофији XX века: марксизам. Неки сматрају да је његово најзначајније дело „*Kapital*“ (прво издање 14. септембар 1867), у којем је практично успоставио и модерну политичку економију као науку. Његова антиципација новог комунистичког друштва делимично је изложена у Комунистичком манифесту (у чијем писању је учествовао и Фридрих Енгелс). Основне идеје Манифеста ће касније утицати на формирање и ширење комунистичког покрета, појаву социјалистичких револуција и развој социјализма у свету.

2. Лондонске године 1849-1883.

Маркс се преселио у Лондон маја 1849. Године. У Лондону је провео остатак свог живота. У овом граду је установио ново седиште Лиге комуниста и интензивно се укључио у рад Немачког радничког образовног друштва, које је своје састанке одржавало у Сохоу, главном лондонском забавном кварту.⁴ Маркс се посветио два активностима: револуционарном организовању и студиозном раду на разумевању и теоретском разјашњавању политичке економије и капитализма. Првих година он и његова породица су живели на ивици егзистенције. Марксов главни извор прихода био је његов колега и саборац, Фридрих Енгелс, који је већину свог прихода добијао од породичног посла. Маркс је такође кратко радио као дописник Њујорк Трибјуна до 1851.⁵

Од децембра 1851. до марта 1852. Маркс је писао *Осамнаести пример Лја Наполеона*, дело о Француској револуцији 1848, у коме је додатно развио своје концепте историјског материјализма, класне борбе и диктатуре пролетаријата, износећи тврдњу како победа пролетаријата мора разбити буржујску државу.⁶ Време 1850-их и 1860-их такође обележава демаркацију између онога што неки научници сматрају идеалистичким,

⁴ F. Wheen, *Karl Marx: A Life*. New York, 2001, 151-155.

⁵ Ibid

⁶ K. Marx, F. Engels, *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Zagrab 1979, 521.

хегеловским списима младога Маркса и научно оријентисаним списима зрелог Маркса каснијег периода.

Маркс се прикључио Међународном савезу радника, односно *Првој Интернационали*, у чији извршни одбор је изабран по њеном оснивању 1864. У Првој интернационали Маркс се укључио у борбу против анархистичког крила организације окупљеног око Михаила Бакуњина.⁷ Иако је Маркс победио у том сукобу, пресељење Извршног одбора Интернационале из Лондона у Њујорк 1872. године, које је Маркс подржавао, довело је до постепеног гашења Интернационале. Најважнији политички догађај током постојања Интернационале била је Париска комуна 1871. године, када су се грађани Париза побунили против своје владе и преузели контролу над градом пуна два месеца. Као одговор на крваво гушење овог устанка Маркс је написао један од његових најпознатијих памфлета: *Грађански рат у Француској*.

Због учесталих неуспеха радничких револуција и покрета, Маркс је такође настојао боље разумети капитализам, па је проводио много времена у Британском музеју студирајући и промишљајући дела политичких економиста. До 1857. године, сакупио је 800 страница белешки и кратких есеја о капиталу, земљопосеништву, надничарском раду, држави, спољној трговини и светском тржишту. 1859. Маркс је објавио *Прилог критици политичке економије*, његово прво озбиљно економско дело. Раних 1860-их радио је на састављању три свеске, *Теорије о вишку вредности*, које је за тему имало теоретичаре политичке економије, нарочито Адама Смита и Давида Рикарда.⁸ Ова се књига често сматра четвртим књигом *Капитала* и чини једно од првих систематских дела о историји економске мисли. 1867. објављен је први том *Капитала*, дела које анализира капиталистички процес производње. У том делу Маркс је описао своју радну теорију вредности и своје концепције вишка вредности и експлоатације која ће, тврдио је, у завршници довести до падања нивоа профита и до пада индустријског капитализма.⁹ Други и трећи том *Капитала* остали су тек нацрти на којима је Маркс радио за живота, али их је постхумно издао Енгелс.

⁷F. Wheen, *Karl Marx: A Life*. New York, 2001, 161.

⁸ Општиније: K. Marx, F. Engels, *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Zagrab 1979,

⁹K. Маркс, *Капитал I-III*, Београд 1979, 163.

Током последњег десетлећа његовог живота, Марксово здравље се погоршавало и више није био у стању континуирано да се бави радом. Успевао је да даје опсежне коментаре савремених политичких догађања, нарочито у Немачкој и Русији. Његова *Критика Готског програма* супротстављала се тенденцијама његових следбеника Вилхелма Либкнихта и Аугуста Бабела за компромисом с државним социјализмом Фердинанда Ласала у сврху уједињавања социјалистичке партије. То је дело такође познато по још једном славном Марковом цитату: „од свакога према његовим способностима, свакоме према његовим потребама“.

Без иједног држављанства, Маркс је умро 14. марта 1883. године.

III. НОВИ ПОГЛЕД НА МАРКСОВО ДЕЛО

1. Маркс и „марксизам“

У своме знаменитом делу *Осамнаести бример Луја Наполеона* Карл Маркс поручује: „Људи праве своју властиту историју, али је не праве по својој вољи, не под околностима које су сами изабрали, него под околностима које су непосредно затекли, које су дате и наслеђене. Традиција свих мртвих генерација притиска као мора мозак живих.“¹⁰ Ове често цитиране реченице се могу применити и на сваки приступ Марксовим делима. Успон социјал-демократских радничких покрета пре Првог светског рата, његова подела на комунистичко и социјал-демократско крило након Првог светског рата, искуство фашизма и стаљинизма, које су након Другог светског рата пратили Хладни рат, револуционарни немири у мају '68, распад Совјетског Савеза, процеси глобализације деведесетих година као и пратећи пораст антиглобалних покрета, сачињавају потпуно различите друштвено-политичке односе у односу на оне у којима су се водиле расправе о Марксовим делима.

Нису се мењали само историјски контексти у којима су се читала Маркова дела, него су се током 20. века више пута мењала и сâма дела на којима су се заснивале поменуте расправе. Док су почетком 20. века три тома *Капитала* важила за најважнија дела, која су бацала у сенку све друго што је Маркс написао, почетком тридесетих година прошлог века ова ситуација је почела да се мења. Са првим издањем *Економско-филозофских рукописа*, написаних 1844. године и *Немачке идеологије* из 1845. године у *Сабраним делима Маркса и Енгелса* млади Маркс је ступио у први план насупрот његовој владајућој економској

¹⁰ K. Marx, F. Engels, *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Zagrab 1979, 523.

рецепцији. Затим су се крајем тридесетих година Двдесетог века по први пут у Совјетском Савезу појавили *Основи критике политичке економије*, чија се рецепција појавила тек током шездесетих година 20. века. То је појаснило велики број методолошких питања, као и ширих друштвено и историјско-теоријских односа, који су били позадина за Марксов *Капитал*. Марксови текстови су коначно у потпуности издати тек од средине 1970-их година.¹¹ Овде су по први пут издати текстови који се баве критиком економије (нпр. целокупни економски рукописи из 1861-63, од којих су раније објављене само *Теорије о вишку вредности*, као и Марксови оригинални рукописи за други и трећи том *Капитала*).¹²

Током стварања Марксових дела, па током читавог XX века до данас расправе о Марксу осуђене су на сучељавање са традицијом „марксизма“. За марксизам се може рећи да он „као мора притиска мозак живих“.¹³ Уз то је „марксизам“ једна двосмислена реч. Она означава са једне стране трансформацију Марксове критике у свеобухватни поглед на свет и систем који тврди да поседује, барем у основним цртама, све могуће знање о историји и друштву. Ова тврдња је била позадина за легитимацију политике партијских кадрова већ у време „марксистичке“ социјал-демократије пре Првог светског рата, као и за оправдање власти комунистичких партија након Другог светског рата. Након Лењинове смрти марксизам је канонизован у форми „марксизма-лењинизма“ и као такав је представљао скуп учења у које се морало веровати и која су служила као идеолошка догма добрим делом крајње репресивних режима. Са друге стране, „марксизам“ означава покушај да се укине ова врста догматизма и са њим везани облици владавине. У XX веку су се појавиле различите „обнове“ марксизма, које су се водиле крајње ослобађајућим и критичким мотивима.¹⁴

Данас се може поставити питање, шта уопште у марксизму може бити обновљено? Да ли марксизам треба напросто да илуструје већ обновљени однос ка Марксу, показујући

¹¹ 1975. године се појавио први том нове МЕГА, који је издат од стране Института за марксизам-лењинизам у Источном Берлину и Москви. Након пада Берлинског зида и СССР, издавачка права су пренешена на новоосновану Интернационалну Маркс Енгелс Фондацију (ИМЕС) у Амстердаму. МЕГА је историјско-критичко издање, тј. оно садржи све сабране текстове и рукописе у форми у којој су се изворно налазили, са тим да су информације о разним варијантама, оштећењима, стању, настанку и преносу текстова садржане у редакцијском апарату. МЕГА је подељена у четири делова. Први део садржи „Дела“ без *Капитала*, други део *Капитал* и рукописе који су му претходили, трећи део писма (са тим да за разлику од MEW овде се могу наћи и писма која су послата Марксу и Енгелсу) и четврти део фрагменте. Од планираних 120 томова до данас је издато 61.

¹²Н. Michael, *Theoriegeschichte der Marxschen Okonomiekritik Erschienen* in: Peter Bescherer, Karen Schierhorn 15.

¹³ Ibid

¹⁴ Ibid

своје поштовање пред великим мајстором? Или се тиме заиста мисли на један систем тј. поглед на свет, сада само без догматизма „ортодоксног“ марксизма.

Познато је да је Маркс, када се нашао лицем у лице са првим почецима марксизма категорички рекао: „Ја нисам марксиста“. Иако је често аргументовано да је Маркс овим мислио на рани француски марксизам који се појавио 1870-их година, исто тако се тврди да се он није противио систематизацији његових и Енгелсових схватања. Услови у којима је ова реченица изречена допуштају различите интерпретације. Маркс није мање категорички одбио тврдњу да је он изградио један „социјалистички систем“. У сваком случају код Маркса нигде директно или индиректно нема говора о томе да он жели да изгради било какву врсту *-изма*, уместо тога он је увек подвлачио његове „научно-сазнајне намере“, што је сасвим јасно тврдио и за представнике класичне економије.¹⁵ За Маркса су „материјализам“ и „дијалектика“ појмови од великог значаја, али не у смислу принципа који легитимишу један поглед на свет, већ као одређене стратегије истраживања и интерпретирања.¹⁶

Енгелсов *Анти-Диринг* је играо огромну улогу при успостављању „марксизма“ у форми једног погледа на свет. Публикације берлинског доцента Еугена Диринга су у раним 1870-им годинама важиле у сегментима оснажене немачке социјал-демократије као наставак и филозофско утемељење Марксових анализа. На иницијативу, пре свега, Вилхелма Либкнехта, Енгелс је напао Дирингова схватања, што га је навело да се бави питањима која се простиру на више тематских поља. Ова критика, о чијим је границама Енгелс у потпуности био свестан, брзо је послужила као основа за позитивно заснивање „марксизма“. Процес је убрзан не само мноштвом Енгелсових проблематичних формулација и аргументација, већ са једне стране постојећом потребом све самосвесније радничке класе за „сопственом“ оријентацијом која би се супротставила грађанском погледу на свет и, са друге стране, потребама партијских функционера да извуку једноставне формуле и објашњења, која се могу користити у свакодневној пропаганди. Карл Кауцки, који је након Енгелсове смрти важио за водећег теоретичара немачке и међународне социјал-демократије, је био међу првима који су овај „марксизам“ трансформисали у један „систем“. Чак је и Лењинов марксизам суштински био под утицајем Кауцког, односно његове рецепције Маркса –

¹⁵ Ibid 16.

¹⁶ Ibid

Лењинова критика Кауцког је отпочела тек 1914. године када је СПН (Социјалдемократска партија Немачке) подржала немачку ратну политику.¹⁷

2. Марксова мисао, настанак и развој

Са пуном сигурношћу може се рећи да је оно што је носило назив „марксизам“ током XX века није увек пратило изворну Марксову мисао. Истицањем разлика између Марксових дела и различитих облика марксизма, подразумева се да је могуће вратити се неокрњеном и аутентичном Марксу. Маркс је више од 40 година био изузетно научно и политички активан. Његова схватања, теоријски систем као и политичке визије су се много пута мењале, што није зачуђујуће, с обзиром на Марскову тенденцију да учи и своје учење прилагођава друштвеним кретањима. Да ли је Маркс већ веома рано (нпр. у његовој дисертацији из 1840/41. или у *Критици Хегелове филозофије права* из 1843.) пронашао сопствени критички кључ, који је онда у каснијим деценијама даље развијао? Или можда постоји једна (или више) тачака прелома у Марковом развоју, тако да се може разликовати „млађи“ (филозофски) Маркс од „каснијег“ (економског) Маркса? Пре свега је овој расправи допринео Луј Алтисер када је у свом делу *За Маркса* (1965) писао о „епистемолошком резу“ између младог и касног Маркса, који је Алтисер лоцирао преваходно у *Немачкој идеологији*.¹⁸

Представници тезе о континуитету суочавају са тешкоћама, пошто постоје јасне назнаке да је *Немачка идеологија* далеко више од једног даљег постепеног развоја Марксове мисли. У неким текстовима који се могу означити као скице Марксове интелектуалне аутобиографије, наиме у предговору за *Прилог критици политичке економије* (1859) Маркс пише о *Немачкој идеологији* као месту „где се обрачунавамо са нашом некадашњом филозофском савешћу“. Ово је формулација, која ствара проблем свима онима који тврде да постоји непрекинути континуитет Марксових дела да објасне у чему се садржала та

¹⁷ Ibid

¹⁸ L.Althusser, *Für Marx*, Frankfurt/Main, 1965, 102.

„филозофска савест“ са којом се Маркс „обрачунао“, без тврдње да је ово био један одлучујући рез у његовом теоријском развоју.¹⁹

Маркс је утемељење за своје ране критичке радове пронашао у напредним деловима грађанске друштвене науке. Он је сматрао за похвалу то да су грађански историчари већ анализирали класе и класну борбу и узима у обзир Рикардову политичку економију у својој критици Жозефа Прудона у *Беди филозофије* из 1847. Ту Маркс говори о Рикарду као о одличном аналитичару капиталистичког начина производње. Једина критика коју Маркс у ово време усмерева Рикарду јесте осуда Рикардовог схватања капиталистичких односа као нечег вечног, а не историјски пролазног. Али Маркс још увек нема примедбе на начин Рикардове анализе и њених категорија. Још и *Комунистички манифест* из 1848. не садржи овакве критике. Резултат анализе из *Немачке идеологије* и „обрачунавање“ још увек није критика политичке економије, већ критичка примена политичке економије.²⁰

Темељну критику, а не само примену, Маркс отпочиње тек током 50-их година 19. века, након што је емигрирао у Лондон, где је „изнова“ започео своја истраживања, како је то нагласио пишући 1859. године. Почетком 50-их година Маркс је почео да сумња у Рикардову теорију новца, а ускоро и у његову теорије земљишне ренте, што је на крају водило до једне темељне критике (не само Рикардове) политичке економије. Године 1857/58. су написани рукописи који ће касније бити објављени под именом *Grundrisse*. Током рада на овим рукописима Маркс је формулисао план за „критику политичке економије“ у шест књига (капитал, земљишни посед, најамни рад, држава, међународна трговина, светско тржиште), где би у првој књизи конститутивну улогу играла разлика између „општег капитала“ и „конкуренције више капитала“. У овој разлици се по први пут испољава становиште које је Маркс усвојио током педесетих година деветнаестог века, да конкуренција капитала није основ закона капиталистичког начина производње (како је то било аргументовано у грађанској економији и што је Маркс током 40-их година још увек некритички прихватао), већ да се ради само о форми у којој се ови закони испољавају. Основни закон капиталистичког начина производње тиме мора бити приказан и утемељен,

¹⁹ Michael Heinrich, *Theoriegeschichte der Marxschen Ökonomiekritik Erschienen in: Peter Bescherer, Karen Schierhorn* 17.

²⁰ Ibid

у разлици у односу на грађанску економију, без позивања на конкуренцију капитала. Ово је требало да буде тема одељка о општем капиталу.²¹

Маркс након 1845. године развија своја становишта и у оквирима других области. Развија историјско-филозофске елементе, који су били изузетно разрађени у *Економско-филозофским рукописима* из 1844., још увек одржани након 1845., током 1870. година бивају експлицитно критиковани (уп. о томе детаљно Хајнрих 1997). Евроцентрични ставови, који се могу пронаћи у Марковим чланцима о Индији из 1850-их година, током 1870-их су све више превазиђени. Марксове теорије државе и класе су након 1845. исто тако подвргнуте значајним изменама. Већ из ове кратке и фрагментарне скице развоја Марксове мисли могуће је јасно увидети, да се не ради нити о целовитом Марковом делу, које континуирано стиче потпуност, нити о једноставној подели на ране филозофске и касније економско-критичке радове. Уместо тога наилазимо далеко више на мноштво покушаја, прекида, одлагања, нових концепција и нових започињања.

3. Капитал

Пишући предговор за прво издање свог најобимнијег дела, Маркс је најавио да би *Капитал* требало да садржи напред наведене књиге.²² Он сам је ипак могао 1867. да објави само први том, а други и трећи том је издао Фридрих Енгелс 1885. и 1894., након Марксове смрти. Након што је коначно Карл Кауцки 1905-1910. издао *Теорије о вишку вредности* –

²¹ Ibid 18.

²² Занимљиво је да се јавност на југословенским просторима почела упознавати с Марковим Капиталом непосредно после првог издања његовог првог тома 1867. У листу »Радник«, који је покренуо Светозар Марковић, објављено је 1872. године неколико одломака из 8. главе првог тома Капитала, а касније су преведени и неки делови 11, 12, 13, 14. и 23. главе (у листу »Омладина« 1877. и 1888. године и у неким другим периодичним публикацијама). Године 1900. изишао је у Женеви у српскохрватском преводу Драг. Т. Владисављевића извод из Капитала који је за француске читаоце приредио Габриел Девилле. Систематски рад на приближавању овог епохалног дела југословенском читаоцу везан је, међутим, за име Моше Пијаде. Он је 1924. године објавио превод скраћеног издања Капитала које је приредио Јулиан Борцхардт (Берлин, 1920). Превођење оригиналног текста Капитала Моша Пијаде је почео и завршио за време свог дугог тамновања у казаматима старе Југославије. Први том је превео у тамници у Сремској Митровици с Родољубом Чолаковићем, а други и трећи том превео је сам у казненом заводу у Лепоглави. Рукопис првог тома кришом је изнесен из лепоглавске тамнице у лето 1932. године. За штампу су га припремили Аугуст Цесарец и Веселин Маслеша, а објавило га је издавачко предузеће »Космос« 1933. године у Београду. Из затвора је протурен и превод другог тома, који је за штампу приредио Веселин Маслеша, а који је објављен, такође у Београду, 1934. године. Трећи том је издат први пут тек 1948. године, после другог издања првог и другог тома у претходној години.

рукопис који је широко био сматран за четврти теоријско-историјски том *Капитала*, чинило се да је Марксово главно дело након више од 40 година коначно целовито. Постоје такође проблеми и у другом и трећем тому које је издао Енгелс. Иако је Енгелс у предговорима за оба тома положио рачуна о својим редакцијским интервенцијама, ипак су опсег и смисао ових интервенција остали нејасни. Са једне стране, томови које је Енгелс објавио показују незавршен и фрагментарни карактер текстуалне заоставштине (што је многе навело да оптуже Енгелса да није довољно редиговао текстове), са друге стране, сам Енгелс говори о разним изменама и стилистичким преформулацијама које је он учинио. Ова чињеница, као и дуго време које је Енгелсу требало да објави трећи том, јасно указују на то да је Енгелс извршио значајне измене над Марксовим текстовима.²³ Опсег ових прерада је постало могуће детаљно истражити након што су Марксови оригинални текстови објављени. Већина рукописа, које је Енгелс користио за други том налазе се у целовитом издању, које је објављено 2008. године. И главни рукопис који је служио као основа трећег тома је већ почетком деведесетих година XX века објављен. Поређење оригиналних рукописа са Енгелсовом едицијом указује да мноштво измена које је Енгелс предузео уопште нису само стилистичког карактера. О садржинском смислу ових интервенција је од тада настала жустра дебата. У будућности сваки научни рад на Марксовој критици економије неће моћи да заобиђе Марксове оригиналне текстове.²⁴

У предговору за прво издање „Капитала“ Маркс упућује на нужност осврта на историјски контекст друштвених односа и каже: „Али се не смемо обмањивати. Као год што је амерички рат за независност у 18. столећу био звоно на узбуну за европску средњу класу, тако је исто амерички грађански рат 19. столећа позвао на узбуну европску радничку класу. Процес социјалног преврата може се у Енглеској руком опипати. Кад се он у њој буде развио до извесне тачке, мораће утицати на европски континент, где ће ићи у бруталнијим или хуманијим облицима, према ступњу развитка саме радничке класе. Независно од ма каквих виших побуда, најближи интерес данашњих владајућих класа налаже да се уклоне све сметње које коче развијање радничке класе, а које се могу законом контролисати. Због тога сам, поред осталог, у овом тому посветио много места историји, садржини и резултатима

²³ Michael Heinrich, *Theoriegeschichte der Marxschen Ökonomiekritik Erschienen* in: Peter Bescherer, Karen Schierhorn 18.

²⁴ Ibid 19.

енглеског фабричког законодавства. Свака нација треба и може да учи од друге. Чак и ако је неко друштво успело да уђе у траг природном закону свога кретања – а крајњи циљ овога дела и јесте да открије закон економског кретања модерног друштва – не може оно нити прескочити, нити наредбама укинути фазе природног развитака. Али порођајне болове може и да скрати и да ублажи.²⁵ Сам Маркс о пријему у његовог дела у јавности у предговору за друго издање „Капитала“ каже: „Најбоља награда за мој рад јесте разумевање на које је Капитал брзо наишао у широким круговима немачке радничке класе. Бечки фабрикант г. Мајер, човек који стоји на буржоаском економском становишту, тачно је изнео у једној брошури објављеној за време немачко-француског рата да су немачке тзв. образоване класе сасвим изгубиле онај велики смисао за теорију који је важио као немачка баштина, а да тај смисао, насупрот томе, наново оживљава у немачкој радничкој класи. Политичка економија остала је у Немачкој до овог часа инострана наука. Густав фон Гилич у свом делу *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe usw.*, а нарочито у прва два тома овога свог списа који су издати 1830, већим делом већ је претресао историјске околности које су у нас спречавале развитак капиталистичког начина производње, а тиме и изграђивање модерног буржоаског друштва. У нас, дакле, политичка економија није имала живог тла под собом. Увезоше је из Енглеске и Француске као готову робу; немачки професори политичке економије остадоше ђаци. Под њиховом се руком теоријски израз иноземне стварности претварао у збирку догма, које су они тумачили у смислу малограђанског света своје околине, дакле — наопако. Своје осећање научне немоћи, које нису могли сасвим да савладају, и узнемирену савест што морају бити учитељи у области која им је стварно била туђа, гледали су да прикрију сјајем књижевноисторијске учености или убацивањем страног градива, узетог из тзв. камералних наука, те збрке знања кроз чије чистилице мора да прође сваки пунонадежни кандидат немачке бирократије.“²⁶

Маркс је у поменутом предговору за прво издање „Капитала“ писао и да је његов циљ обрада „капиталистичког облика производње“ и да је „њено традиционално место до данас Енглеска. Овде лежи разлог зашто она служи као илустрација мог теоријског развоја“.²⁷ Фокусирања на савремени енглески капитализам су, како закључују познаваоци Марксовог

²⁵ К. Маркс, *Капитал I-III*, Београд 1979,12

²⁶ Ibid

²⁷ Ibid

дела, само „илустрације теоријског развоја“. Да се не ради само о једној одређеној фази капиталистичког развоја још је јасније изражено у следећем пасусу, где Маркс пише: „Овде се по себи и за себе не ради о нижим и вишим нивоима развоја друштвених антагонизама, чији су корени природни закони капиталистичког облика производње. Овде се ради о самим овим законима“.²⁸ На крају рукописа за трећи том, Маркс пише да је „наша намера да прикажемо унутрашњу организацију капиталистичког облика производње, такорећи њен идеални пресек“. Маркс не жели да прикаже у свом „теоријском развоју“ емпиријски пресек капиталистичког облика производње, дакле оно заједничко већини развијених капиталистичких земаља његовог времена, већ „идеални пресек“ овог облика производње, дакле оно што по нужности припада развијеном капитализму. Сагласно овој намери Маркс се бавио одликама капиталистичког облика производње независно од тога у коликој су мери оне развијене у његово време. Марксов приказ, дакле, није ограничен временом његовог дефинисања, већ превазилази историјске контексте. Док је производња релативног вишка вредности у 19. веку била само делимично присутна, њен пуни развој се десио тек у 20. веку. Марксове анализе су још увек у потпуности актуелне, уколико се узме у обзир да је Маркс заиста успео да представи такозвани „идеални пресек“.

Закључак који се намеће је да Маркс не пружа само један приказ капиталистичког начина производње или једну нову политичку економију поред већ постојеће. Његова намера, која стоји у поднаслову *Капитала*, гласи „критика политичке економије“. Тиме се не мисли на критику појединачних економских теорија, већ на критику једне целокупне науке. Маркс не критикује само резултате ове науке, већ пре свега питања која поставља или, боље речено, систематско нетематизовање одређених питања. Тако већ на самом почетку *Капитала* стоји: „Иако је политичка економија непотпуно анализирала вредност и њену величину, она је у овим формама открила једну скривену садржину. Али она није поставила питање зашто ова садржина увек добија ову одређену форму, зашто се рад и квантитет рада путем дужине времена представљају у квантитету вредности производа рада“.²⁹ Марксова анализа капиталистичког начина производње показује деструктивни облик капиталистичке производње богатства. Да би се увиделе ове деструктивне последице капиталистичке производње не морају се дубоко сагледавати Марксове анализе. Али тек ове

²⁸ Ibid

²⁹ Ibid 95

анализе показују нужни однос капиталистичке производње и деструкције. Деструктивни карактер је супротстављен капиталистичком облику производње: то није ствар одсуства смисла за реалност, или недостатка интелигенције појединачних предузетника или погрешне државне политике. То је ствар самог начина производње, чији је једини циљ валоризација капитала, који путем конкуренције појединачних капитала тежи максимализацији профита, који даље води до деструкције. Човек и природа су само средство процеса валоризација и они се само тако третирају. Радна снага се физички и психички исцрпљује а природа пустоши, све у сврху повећања профита. Маркс закључује: „Капиталистичка производња развија само технику и комбинацију друштвеног процеса производње, тиме што она истовремено уништава изворе свог богатства: земљу и раднике“.³⁰

³⁰ Ibid

IV. НОВО ЧИТАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ

1. Савремени поглед на „Капитал“

Карл Маркс је неспорно теоретичар историје чије су теореме данас широко прихваћене. Гледишта која су Маркс и Енгелс сумирали под називом „историјски материјализам“ у међувремену су продрла у многе науке: у социологију, педагогију и психологију, у студије религије и право, у науку о књижевности, па и у техничке и когнитивне науке, да поменемо само неколико. То су, пре свега, спознаје да средства за рад и поризводњу одређују политичко и социјално устројство друштва, да употреба средстава за рад обликује људско мишљење и да наши интереси пресудно утичу на наша морална схватања. С друге стране, ако посматрамо Марксов „Капитал“ ситуација је потпуно другачија. Током последњих 150 година оно је неоспорно било веома важан подстицај за политичке расправе, а имало је и изузетно снажно политичко дејство. Припадници европског радничког покрета, бољшевички револуционари и ослободилачки покрети у Трећем свету позивали су се управо на Марксов „Капитал“, који не само да је до танчина разлагао „прецизну механику“ капитализма, него је наизглед и прорицао крај тог система. Из истог разлога је, међутим, мејнстрим економија управо ово дело игнорисала упорније него било које друго, нарочито док је још владала глобална конкуренција привредних и политичких система.

На крају „Капитала“ Маркс сикицира могући крај ове приче: услед концентрације капитала и динамике глобализације, јаз између опсценог богатства и беде толико ће се проширити, да ће постати неподношљив. Приватна својина спутаће ослобађајући потенцијал технике. Тако долази до револуција и до подруштвљења средстава за производњу.

Маркове поклонице, а нарочито припаднике радничког покрета, овај политички додатак његовој теорији деценијама је подстицао на ишчекивање последње, дефинитивне кризе капитализма. Међутим, овој прогнози револуционарне завршнице историје недостаје временско одређење, већ и зато што Маркова критика политичке економије анализира и снаге које делују у супротном смеру, омогућавајући систему умножавања капитала да се увек изнова стабилизује. То су ширење тржишта, техничке иновације, рационализација материјала, екстремнија експлоатација, глобализација производње и – на последњем месту, премда никако не најмање важно – кредит као снажни и сурови покретач раста. Како истиче познати немачки економиста Ханс-Вернер Син, под утицајем ратоборног призвука парола о подруштвљењу или о диктатури пролетаријата, грађански економисти дуже од столећа догматично су одбацивали све Маркове увиде на пољу макроекономије, а пре свега његов велики допринос теорији раста, кризе и глобализације.³¹

Фасцинација Марковом теоријом капитализма проистиче, с једне стране, из обиља историјског материјала који њен аутор обрађује, а још више из свеобухватног сагледавања економских процеса. Неки теоретичари сматрају да је Марков приступ историјске и никако ван-историјске природе. Карл Кауцки је у свом широко распрострањеном уводу за први том *Капитала* пре Првог светског рата написао да је Марково дело, које се бави изградњом и развојем капитализма, суштински историјског карактера (Кауцки 1887). Лењин је код Маркса пре свега видео анализу „конкурентног капитализма“ који је ипак сада био замењен једном новом фазом капиталистичког развоја, што води до проширивања Маркове анализе истраживањем монополног капитализма и империјализма. Ови облици историзујућих схватања су до данас широко распрострањени и често прихваћени, чак и од стране неких Маркових критичара. Они тако тврде – иако су Маркове анализе можда сасвим примењиве на капитализам 19. века – капитализам се у међувремено толико даље развио, да су Маркове категорије данас у потпуности непримењиве.³² Међутим, док модели мејнстрим

³¹ Наведени ставови су изнесени у ауторском тексту Матиаса Гефрата у предговору књиге „*RE: Das Kapital. Politische Ökonomie im 21. Jahrhundert*“ (*Повратак Капитала. Политичка економија у 21. веку*) чији је приређивач. Књига садржи прилоге низ економиста, филозофа, социолога и публициста, који разматрају најважније појмове и закључке у Марковом „Капиталу“ (експлоатација, аутоматизација, револуција, монополи, додатна вредност, отпор, природа, кооперација, отуђење итд.) и преиспитују колико нам те категорије данас могу помоћи да дубље проникнемо у садашњицу. Цитати су дати на основу превода Јелене Костић-Томовић.

³²Н. Michael , *Theoriegeschichte der Marxschen Ökonomiekritik Erschienen in: Peter Bescherer, Karen Schierhorn* 18.

теорије економију мање-више свде на тржишне процесе, Марксова разматрања обједињују профитне механизме, технолошки развој, услове рада, друштвене тензије и културне последице робне привреде, повезујући их у велики и убедљиви наратив о историјској динамици капиталистичког система, све до његовог могућег краја.³³

2. Критика политичке економије и данашњица

Данас, по окончању хладног рата и у доба климатске кризе, хроничне незапослености, глобалне неједнакости, финансијских шпекулација и смањеног привредног раста, о потенцијалном крају оваквог капитализма не говоре само левичари претекли из неких ранијих времена. Економијом хара израз „секуларна стагнација“, а на самиту светских економских моћника одјекује реченица: „Капиталистички систем више се не уклапа у данашњи свет“. Маркс је сматрао да је у „Капиталу“ приказао „економски закон функционисања модерног друштва“. У почетку тај закон покреће напредак. Баш као што је у главним цртама предвидео *Комунистичким манифестом*, економија коју покреће капитал „створила је масовније и колосалније производне снаге него све генерације пре ње“. Поред тога, она је подстакла развој науке и технике и формирала глобално тржиште. Али зато њени актери, капиталисти, делују под сталним и снажним притиском система. Уколико не желе да банкротирају, они непрекидно морају да развијају производне снаге, да обезбеђују иновације, да извлаче све више из својих запослених и да све ефикасније претварају сировине у робу. Тако капитализам обезбеђује претпоставке за свет без глади и несташнице. Међутим, под притиском система који захтева максимално увећање додатне вредности и привредни раст, овакав начин производње друштвено богатство дугорочно може развијати „само тако што ће подривати саме темеље сваког богатства: земљу и раднике“.³⁴

³³ То да Маркс не врши „историјски“ приказ капитализма, већ да много више ради на приказу развијеног капитализма није била случајна одлука: да би се разумео настанак капитализма, неопходно је већ знати шта је уопште капитализам. Тек тада је могуће увидети развијене елементе у историјском процесу. У уводу из 1857. ово је Маркс изразио метафорично: „Анатомија примата је кључ за анатомију човека“. Садржај *Капитала* показује да се Маркс држао ове максиме. Историјски делови који се баве настанком капиталистичких односа су изведени из теоријских делова. (М. Heinrich, наведено дело)

³⁴ Опширније: К. Marx, F. Engels, *Glavni radovi*; М. Гефрат, наведено дело.

Капитал ствари и људе запажа само у оној мери у којој могу донети профит и у оном виду у коме то могу учинити. Током 150 година након објављивања првог издања Марксовог „Капитала” то се искуство много пута потврдило на различите начине, а и данас је изузетно актуелно. У том контексту, поставља се питање зашто бисмо поново читали „Капитал”, баш сада, када су се његове прогнозе и реалност међусобно готово преклопили? Сада, када концентрација великих индустрија, приватизација комуникационих мрежа и индустријализација пољопривреде јасно указују на то да сви ти процеси захтевају политичку контролу. Када се заједничка добра наше планете неизоставно морају заштитити од капиталистичке приватизације. Када уништење човекове околине вапи за глобалном контролом. Када такви захтеви више нису политички табу. А поготово упркос томе што Маркс, уколико га недогматски тумачимо, не каже готово ништа конкретно о томе како можемо остварити „царство слободе”, већ се ограничава на неколико апстрактних циљева, као што је рационално управљање светом, заједничка контрола над благостањем, услови производње који не вређају људско достојанство, задругарски приступ производњи, истинско благостање уместо конзумеризма итд.³⁵

Практична корист „Критике политичке економије” састоји се у томе што нам она омогућава да сагледамо ситуацију и да критикујемо појмове који нам заклањају поглед на стварност. Прва реченица у том тексту гласи: „Богатство друштва у коме влада капиталистички начин производње изгледа као циновско брдо робе”. Већ нам она јасно предочава шта је истинска критика. Она подразумева указивање на тензију између онога што сматрамо богатством (и што прижељкујемо), с једне стране, и његовог капиталистичког вида, с друге стране. „Капитал” разоткрива скривене силе које је капитализам пробудио и истинске изворе богатства: производни рад, кооперацију, као и знања и вештине које је друштво прикупљало генерацијама. Марксова теорија система показује у какве кризе и катастрофе друштва срљају сабијајући те изворе благостања уске границе умножавања капитала.³⁶

³⁵ Н. Michael , *Theoriegeschichte der Marxschen Okonomiekritik* Erschienen in: Peter Bescherer, Karen Schierhorn 18.

³⁶ Ibid

То Маркова разматрања не чини нимало фаталистичним или механицистичким, напротив. Он нас доводи до спознаје да су принуде под којима живимо људско дело, што значи да их људи могу и изменити. А промена је заиста неопходна, уколико не желимо да се наша планета претвори у велику пустињу, а људи у пуке инструменте машине за производњу профита. До ње би морало доћи, јер ће у супротном људска друштва живети далеко испод својих могућности.³⁷

Као што то критике капиталистичког система показују, капиталистички односи производње нису природне форме друштвене производње. Како наводи Михаел Хајнрих, „унутар капиталистичких односа долази до производње мноштва „инхерентних присила“, преко којих се не може прећи, али сам капитализам није таква људској врсти „инхерентна присила“. Он представља једну одређену *историјску форму* производње, која је у својим ефектима истовремено продуктивна и деструктивна, која људима пружа невероватне могућности и која отвара пут ка индивидуалном и друштвеном развоју. Али ове могућности су у крајњој линији усмерене ка уским циљевима максимализације профита. Људи почињу да пружају отпор спрам ових односа не из моралних разлога, већ зато што се њихови непосредни интереси живота у капитализму увек стављају под знак питања. Овај отпор није усмерен само на непосредно побољшање стања у капитализму, већ постепено сам капитализам ставља под знак питања. Таквој врсти отпора је Марксов *Капитал* у потпуности од помоћи, то дело је, како је то Маркс једном самоуверено рекао „најужасније оружје, које је усмерено против буржоазије (укључујући земљопоседнике)“. Али један овакав покрет се више неће моћи ослањати на историјску-филозофску извесност неизбежног краја капитализма или нужног успона револуционарног субјекта. Ова схватања се још могу наћи у делима младог Маркса и Маркса *Комунистичког манифеста*, и она су у многим марксистичким традицијама играла важну улогу. Али када се историја не схвати детерминистички, као један процес који води предодређеном циљу, онда се историја може појмити као отворени процес, што значи да иако је много ствари могуће, ништа није извесно.³⁸

³⁷ Ibid

³⁸ Ibid

3. Савремени осврт

Савремени писци, аналитичари савременог друштва, економских, политичких, геополитичких односа, у свеукупности својих разматрања, све више, као неизбежну ставку имају компаративни приступ односа Марксових поставки и стварности данашњице. Уз неретко истицање тачности Марксових поставки генезе и природе капиталистичких односа, Марксу се често приписује одговорност за давање идеолошких темеља револуционарног кидања односа грађанског друштва и увођења тоталитарних режима. С. Болчић, сублимирајући позитивне и негативне аспекте свеукупности марксизма, на једном месту наводи: „Марксу је било јасно да прелажења (транзиције) из једног у други „друштвени облик“ нема без низа „посредовања“, „прелазних облика“, „тачки пробоја“ и „социјалних носилаца“ и зато је у својим анализама конкретних друштвених трансформација у ранијим историјским епохама и у епохи капитализма оставио мноштво важних, научно релевантних запажања о настајању, функционисању, али и о разарању „економских формација друштва“. Имајући у виду таква сазнања, Марксови радови остају незаобилазно штиво сваког озбиљног програма универзитетских студија из друштвених наука свугде у свету. Ваља рећи да су поједина Марксова запажања о будућим друштвеним трансформацијама, које су се у његово време тек назирале, остала у општим знацима, често без довољних упозорења о могућим видовима «прелаза», о дужини и дубини таквих трансформација. Тако, на пример, Маркс је најављивао успостављање нове „друштвене“ (колективне) својине, настајање „истинске људске заједнице“, „универзалне индивидуалности“ у будућим друштвима. Они који су читали такве Марксове „најаве будућности“ могли су стећи погрешан утисак да ће до таквих нових „друштвених стања“ доћи непосредно, лако и одмах након укидања приватне својине над производним средствима, након политичког проглашавања краја „класне подељености друштва“, након делегитимације „грађанске индивидуалности“. Много тога што се дешавала током деценија „изградње социјализма« у низу земаља у свету

показало је, повремено и на трагичан начин, колико су била погрешна таква очекивања. Маркс не може до краја бити ослобођен сваке одговорности за таква погрешна очекивања.“³⁹

Тек је у оквиру „новог читања Маркса“, које се појавило половином шездесетих, по први пут дошло до тога да проблеми теорије државе и економске теорије поново играју улогу изван марксизма-лењинизма. Овај нови талас прихватања Марксове теорије се у већој или мањој мери налазио с ону страну стаљинизма и социјал-демократије. Заједно са новим читањем у западноевропским земљама, појављивали су се изоловани зачеци новог читања Маркса и у источној Европи. Његово настајање у Западној Немачкој поклопило се са појавом студентског покрета, првим слабљењем вере у вечни и политички изводљив послератни просперитет, крахом антикомунистичког консензуса током рата у Вијетнаму и томе слично, али је оно ипак остало, упркос својим радикално еманципаторним тврдњама, у великој мери затворено у границама академског простора. Овде правимо разлику између овог „новог читања Маркса“ у ширем смислу и једног уже дефинисаног. Док је први био међународна појава, други је ограничен првенствено на Западну Немачку. Уколико се први још увек налазио у замци енгелсовске догме у погледу критике политичке економије, утолико је други предњачио у ревизији претходних истористичких или емпиристичких интерпретација Марксове анализе облика. У погледу садржаја, у главним темама дебате је до краја изведено троструко напуштање средишњих места традиционалног марксизма: напуштање супстанцијалистичке теорије вредности; напуштање манипулативно-инструменталних схватања државе; и напуштање интерпретација критике политичке економије којима је срж раднички покрет („лабор мовемент-центриц интерпретатион“) или интерпретација базираних на „радно-онтолошкој“ револуционарној теорији (или чак револуционарној теорији као таквој). Ово ново читање артикулише своје теоријске напоре у облику реконструкције Марксове теорије.⁴⁰

³⁹ С. Болчић, *Треба ли заборавити Марксову теорију друштвеног развоја* Социологија, Вол. LI, Филозофски факултет Универзитет у Београду, Београд 2009, 155-156.

⁴⁰ I.Elbe, *Između Marksa i Marksizma*, <http://drustvenaanaliza.blogspot.com/2014/01/ingo-elbe-izmeu-marksa-marksizma-i.html>

Иако су падом Берлинског зида и након краха комунистичких режима постали, може се слободно рећи, модерни негирајући приступи свих Марксових теоријских постулата, свака озбиљна анализа се враћа на њихове неспорне вредности. Тако се, на пример, од науке, публицистике, новинарства сусрећу ставови да већина тачака Марксове анализе нису погрешне. Тако је, на пример, његов опис капитализма као непрестаног процеса у коме се новац све више гомила и поново инвестира, данас актуелнији него икада. Управо та динамика пре неколико година је довела до светске финансијске и економске кризе. И његов опис неизбежне тежње ка монополизацији капитала показао се као тачан: према подацима Савезне службе за статистику из 2012. године, велики концерни су у Немачкој чинили тек један проценат укупног броја фирми, али су управљали са 68 одсто читавог обрта. Истовремено, 81 одсто свих мањих предузећа контролисали су тек шест процената. Актуелнија него икада раније је и Марксова теза о неправедној расподели профита. Француски економски стручњак Томас Пикети, 2014. године у књизи „Капитал у 21. веку“ пише да су непрестано растућа и прекомерна неједнакост богатства и прихода једна од карактеристика глобално активног капитала. Већ је Марксу било јасно да капитализам по својој природи нема границе у ширењу и деловању. Економиста Бернд Цизенер наглашава да и у „Капиталу“ и у „Комунистичком манифесту“ има делова у којима Маркс говори да тријумф капитализма води ка нестанку свега до тада уобичајеног. Зато Маркса „можемо да сматрамо првим правим теоретичарем глобализације“, уверен је Циземер.⁴¹

На Марксове поставке, анализирајући неолиберализам, ослања се и Џ. Стиглиц. Суштину неолиберализма као водеће идеологије од осамдесетих година прошлог века, Џозеф Стиглиц објашњава на следећи начин: „То није било слободно тржиште, него корпоративна социјална помоћ која је брањена језиком економије слободног тржишта.“ Дакле, крах берзе, крах банкарског система и, пре свега, трговине некретнинама, није резултат слободног тржишта и од њега дистанциране државе, него управо супротно: америчка је држава интервенисала на тржишту и штитила одређене интересне групе, као што је одређивала неравноправна правила пословања на међународном тржишту; драстично је смањивала порезе за велике корпорације, али не и за грађане, субвенционисала је

⁴¹ Z. Arbutina, *Knjiga koja je trebalo da promeni svet*, www.dw.com/sr/knjiga-koja-je-trebalo-da-promeni-svet

пољопривредну производњу и, најзад, велики раст профита у Америци није праћен растом плата. Укратко, све што је чињено у супротности је са постулатима либералне економије.⁴²

Најзад, ма колико изгледа парадоксално, није случајно да критички економисти и социолози, након еуфоричног отписивања Маркса, поново откривају одређене вредности у Марксовој теорији и методи њиховом значају за истраживање савремене праксе. Управо данас, економисти Ј. Штиглиц, Џ. Греји Ж. Атали, који су радили у међународним финансијским институцијама (Светска и Европска банка за развој, Међународни монетарни фонд) и били у прилици да изблиза упознају токове и механизме репродукције капитала, систем неједнаке размене рада и експлоатације у условима неолибералне глобалне економије, у којој богати постају све богатији а сиромашни све сиромашнији, пишу о значају Марксове мисли за разумевање савременог света. Јер, ма колико да су се изменили услови из времена индустријског капитализма (када је Маркс живео и стварао) и данас информатичког глобалног капитализма, у систему расподеле друштвене моћи између развијених и неразвијених земаља није битно измењен систем експлоатације (експлоатације вишка вредности и извлачења екстрапрофита). Марксова заслуга управо лежи у демистификацији система тајне експлоатације капитализма, али и у открићу значаја законитости кретања друштва у будућности, револуције рада, прерастања науке у непосредну производну снагу друштва, кроз деловања радне снаге нових технологија (кибернетика, роботика, рачунари, информатика, електроника, биотехнологија...) које ће омогућити економско ослобађање рада и човека. Маркс је наслутио револуционарну улогу науке и нових технологија, тј. да ће работи и делатна улога прогресивних покрета утрти пут ослобођењу човека и омогућити скок из "царства нужности" у царство слободе. Имајући у виду значај нових фактора производње (науке и нових технологија) у остваривању друштвеног прогреса, није случајно да се данас експлоатација преселила у област тржишта "сиве материје": крађе и прекрађе носиоца знања, талената и кадрова, а не физичке радне снаге.⁴³

⁴² З. Паковић. *Карл Маркс по други пут у лектури*, Политика 19. 12. 2008.

⁴³ Љ. Митровић, Карл Маркс као весник процеса глобализације, Теме бр. 4, Универзитет у Нишу, Ниш 2008, 912.

Освртом на Марксов целокупни намеће се и закључак да је „био апсолутно у праву када је уз историју и економију, додао *промену*, са строгошћу и озбиљношћу какву раније није поседовала и на начин који се данас глобалистички типично избегава. То управо захтева у „постмодерној географији” ново читање Маркса и реafirмацију идеја његове критичке социјалне теорије, не случајно испреплитане са теоријом глобализације, као и са *социолошким протестантизмом* Макса Вебера, који је с правом *економији и власти*, додао друштво. Несумљиво, за обојицу, власт као облик, моћи, без обзира на идеолошки или национални предзнак, у суштини је средство покоравања и потчињавања. Капитал колонизује и једно и друго. Маркс је неуморно трагао за његовом хуманом алтернативом, а Вебер је настојао да га смести у легитиман оквир. Обојица бацили су у „море” камен од кога се до данас шире концентрични кругови. „*Овај свет је (и даље, М.Ш.) воља за моћ и ништа друго!*” (Ф.Ниче). И социологија, у највећем, је сама део те моћи, социологија политике, поготово... Она још увек у основи није у могућности да да једноста-вне одговоре на крајње комплексна питања *пљачкашке* цивилизације и глобализацијске *колонијалне* демократије. Једне, како би Маркс казао, „колосалне варке”, која није спремна да обезбеди ни већу једнакост ни уљуђеност. Могуће, већину њених протагониста данас, Маркс, увек жесток и увек темељан (В. Либкнехт) би назвао „магарцима” или их посматрао са сажалењем, а Вебер вероватно са чуђењем.“⁴⁴

Занимљиво је, на крају разматрања савремених осврта, видети компаративну анализу актуелности Карла Маркса, кроз промишљања Томаса Пикетија, коју је дао Луис Менанд. У свом чланку „Повратак Маркса“, он каже: „Године 1980. филозоф Петер Сингер објавио је кратку књигу о Марксу у којој је навео неке од Марксових предвиђања: разлика између дохотка радника и власника (средстава за производњу) ће се повећавати, независни произвођачи биће редуцирани у редове пролетаријата, наднице ће се задржати на граници издржљивости, стопа профита ће пасти, капитализам ће колабирати и доћи ће до револуција у развијеним земљама. Сингер је сматрао да је већина ових предвиђања “тако очигледно погрешна” да је тешко објаснити како било ко наклоњен Марксу може да их одбрани. Данас, 2016, много их је теже одбацити као погрешна. “За данашње економисте било би добро да

⁴⁴ М, Шутовић, *Аутономија Социологије и парадокс глобализације*, Култура полиса, год. XII (2015), бр. 28, стр. 140.

црпу инспирацију из овог примера”, каже Томас Пикети о Марксу у свом бестселеру из 2013. Капитал у 21. столећу. Пикетијева књига за многе читаоце 21. века има оно значење које се Маркс надао да ће његов Капитал имати за оне из 19. Она користи податке да прикаже праву природу друштвених односа, терајући нас да изнова промислимо концепте који су почели да нам се чине као природни и неминовни. Један од њих је концепт тржишта, који је често замишљан као само-оптимизирајући механизам у који се не треба мешати, а који заправо кад је препуштен сам себи континуирано повећава неједнакост. Други концепт, близак претходном, је меритократија, која је требало да представља гарант социјалне мобилности, али, како Пикети тврди, служи углавном томе да се економски победници осећају морално исправнима. Пикети каже да је током 30 година од 1945. наомамо висока стопа раста у напредним економијама била праћена растом прихода, од чега су профитирале све класе. Тешка неједнакост у расподели добара изгледала је као ствар прошлости (због чега су 1980. људи Марксова предвиђања сматрали погрешним). Сада се чини да су тих 30 година биле аномалија. Два светска рата практично су истопила богатство власника (средства за производњу), али 30 година након 1945. рестартовао се (стари) економски поредак. “Врло висок ниво приватног богатства који је стечен од 80-их и 90-их у добростојећим земљама Европе и у Јапану”, каже Пикети, “директно одражава Марксову логику”. Маркс је био у праву када је говорио да не постоји ништа природно егалитарно у вези са модерним економијама препуштенима самима себи. Како Пикети каже: “Не постоји природни, спонтани процес који би дестабилизирајуће силе које генеришу неједнакост спречио да трајно не превладају.”⁴⁵

„Тенденција система да повећава неједнакост је свакако тачна за Марксово столеће, До 1900. један посто најбогатијег становништва Британије и Француске имао је у власништву више од 50 посто богатства својих нација; најбогатијих 10 посто поседовало је 90 одсто имовине. Данас се поново приближавамо овом односу. У САД, према подацима Савезних резерви, 10 посто популације поседује 72 посто, а сиромашнија половина има у власништву 2 посто. Око 10 одсто националног дохотка одлази у руке 247.000 одраслих грађана (што је један хиљадити део укупног становништва Америке). Ово није проблем ограничен само на богате земље. Светско богатство је такође неравномерно распоређено, у

⁴⁵ L. Menand, *Karl Marx, Yesterday and today* The New Yorker, 10.10.2016.

истом или горем односу. Пикети не предвиђа светску радничку револуцију; али примјећује да је овакав ниво неједнакости “неодржив”. Он предвиђа време у којем ће највећи део планете бити у власништву милијардера.“⁴⁶

Према Менанду, Маркс такође није погрешно у вези са тенденцијом стагнације радничких надница и непрекидног повећања прихода власника капитала. За првих 60 година 19. века – период у којем је започео писање *Капитала* – радничке наднице у Британији и Француској стајале су близу нивоа пуког преживљавања. Понекад је тешко схватити колики је био степен беде у индустријској економији 19. века. У једном периоду 1862. на пример, просечна радна недеља у једној манчестерској фабрици износила је 84 сата. Чини се да се стагнација плата враћа. После је 1945. наднице су расле са растом националног дохотка, али су приходи оних с најмањим зарадама досегли врхунац 1969, када је минимална сатница у САД била 1,6 долара. Та сума је еквивалентна данашњој сатници од 10,49 долара, док је минимална сатница данас 7,25 долара. И док плате у сектору услуга опадају, број сати у радној недељи расте, јер су људи присиљени да раде више послова.⁴⁷

⁴⁶ *ibid*

⁴⁷ *ibid*

V. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Још пре пада Берлинског зида, када је социјализам источног модела већ почео да доживљава дубоку кризу, Марксов теоријски концепт је почео да бива, рекло би се, неоправдано критикован и неоправдано бацан у засенак, како би уступио место догми либералног и неолибералног капитализма. Тачно је да је либерални капитализам однео идеолошку победу и да се показао као примеренији цивилизацијским токовима, организацији друштва, а и самој природи човека. Марксов концепт друштва трпео је критике, јер су на његовим вулгаризованим принципима, као на темељима, стајали ауторитарни режими, са апсолутним ограничењима слободе мисли и људских права уопште. Не треба занемарити чињеницу да је изворни Маркс вулгаризован, и да је на нечему што је добило назив „марксизам-лењинизам“ изграђена догма.

Нестанком тзв. реалсоцијализма, немајући алтернативу, либерални капитализам и неолиберализам, показали су сва своја наличја, и сами доживљавајући дубоку кризу на глобалном ниво. То је један од узрока поновног враћања Карлу Марксу и савременог приступа његовој критици капитализма, политичке економије и друштвених токова уопште.

Рођен у јеврејском окружењу, са новохришћанским покушајем бекства од јеврејског наслеђа⁴⁸, Маркс је кроз одлично образовање, које је најпре понео из породице, а потом надоградио на универзитету и кроз широки спектар интересовања, стекао јако добру основу да се ухвати у коштац са аномалијама друштвено-економског и државно-политичког система у коме је живео. Логично је било што се у тим пременима приклонио једној од две хегеловске струје у Немачкој – младохегелијанцима који су, у односу на старохегеловску школу (којој су хришћанство и ауторитет заузимали централно место), заиста били прогресивни. Преко Хегела, Маркс се први пут сусрео с појмом отуђења који ће касније у његовом научном опусу имати веома важну улогу. То ће представљати основу за разумевање тренутног капитализма, система чијој ће критици Маркс посветити читав свој живот.

Маркс је отуђење дефинисао као стање у ком се налази појединац, радник у радном процесу, у коме, будући да ради за другог и да нема никакву контролу над радом који обавља, губи везу са самим собом, са другима око себе, са процесом рада и са производима рада. И по Марксу, најважније, са својом људском суштином.

Одлике данашњег, неолибералног капитализма, указују да су сви ови типови отуђења актуелни и данас. Радници и данас не могу да развију своје пуне потенцијале осуђени на рад за послодавце, релативно задовољни, или незадовољни својим платама. И данас послодавци, по праву власништва, радницима одузимају контролу над плодовима рада као и над самим процесом рада. Ново читање Маркса упућује да и данас, иако у развијеним земљама хуманизован, капитализам није превише променио своју суштину.

И савремени приступ читању Маркса не може донети превише замерки његових дефиниција термина *класа* и *експлоатација*. За Маркса, класа представља друштвену групу сачињену од индивидуа у којој, грубо речено, све индивидуе имају исти или сличан положај према средствима за производњу и сличан или исти друштвени положај. Друштвени положај, односно, материјални статус је условљен положајем у којем се појединац налази према средствима за производњу (да ли их поседује или не) и тиме да ли је он експлоатисан, или је онај који експлоатише. Ове дефиниције данас можда делују архаично и непримерено савременим друштвено-економским односима. Али као се занемери хуманизованост

⁴⁸ Пример за то је његова студија „Прилог јеврејском питању“, која на садржајан начин осликава наличја јеврејске заједнице у Немачкој.

производних односа у развијеним земљама, може се закључити да се њихова суштина није променила. Јасно је да је радништво, и у Марксово време и данас било и остало најугроженија друштвена група. Ову класу Маркс види као најобесправљенију. Он управо у њој налази потенцијал за револуционарну промену капиталистичког система, највише због тога што она има моћ да, одбијањем да настави да ради за капиталисте, паралише систем. У царској Русији те супротности су довеле до револуције, у којој су комунисти преузели власт и створили систем који ће након Другог светског рата поделити свет. У развијеним западним земљама, еволутивним освајањем појединих права, првенствено права на штрајк и синдикално организовање, положај радника је хуманизован, али је и та еволуција у бити, умила, али није променила суштину односа у друштву. На другој страни, класа власника капитала се уздигла током буржоаских револуција, чији су се припадници развили од трговаца раног новог века, преко индустријалаца током индустријске револуције, до власника глобалних корпорација данас. Истовремено, она себе види као чедо „слободне конкуренције“, иако се не сме заборавити да је дошла у посед већине средстава током првобитне акумулације капитала, чији је заједнички именитељ била експлоатација.⁴⁹

Оно што би требало да носи одлику хуманог лица данашњег капитализма јесте такозвана средња класа. Код разних теоретичара се налази тражење корена средње класе у некадашњој „ситној буржоазији“. Међутим, иако разне новије „средње класе“, по некима егзистирају као посредници између некадашње буржоазије и радничке класе, пропадање и сужавање „средње класе“ присутно током сваке кризе капитализма, па и данас, широм света, доказује тенденцију о којој пише Маркс. Такође се не сме занемарити чињеница да капитализам изнова ствара лумпенпролетаријат, слој незапослених који је избачен из производње и животи на ивицама друштва. Ова „нова-стара“ класа је јако подложна манипулацији капитала, и бива лако мобилисана за мизерне новчане надокнаде.

⁴⁹ Маркс стога каже да постоји тенденција у капитализму да се друштво поларизује у правцу два табора: буржоаски или раднички. Но, за Маркса постоје још две класе, којима је предвиђао релативно скори нестанак. Ради се о лумпенпролетаријату и о ситној буржоазији. Ситна буржоазија је класа која представља реакционарни прежитак раног романтичарског капитализма који мисли да ће се претворити једног дана у истинску буржоазију пробијајући се кроз „слободно тржиште“. Ситнобуржоаска, грађанска класа, међутим, не види да је крупни капитал у рукама малобројне буржоазије увек јачи од „закона“ „слободног тржишта“ о коме она сања.

Марксова политичка филозофија је, међутим, много више од описивања класних разлика. Он, за разлику од других филозофа, не само да види неједнакости и неправде, већ жели да их укине. „Филозофи су до сада само различито тумачили овај свет. Ствар је у томе да се он промени.“ Тако гласи Марксова позната једанаеста „Теза о Фојербаху“.⁵⁰ Маркс свесно каже да је, историјски гледано, капитализам напредније друштво у односу на феудализам, као и феудализам у односу на робовласништво (иако се по многим цивилизацијским тековинама, које је успоставио древни Рим, може ставити упитник над тврдњом да де феудализам напреднији од робовласништва). Он јасно види да прогрес човечанства кроз историју иде ка његовом сопственом ослобађању од отуђења које се јавља заједно са друштвом подељеним на класе и повратку у природно стање – у комунистичко друштво до ког ће се доћи након прелазног периода социјализма, којег Маркс назива првом фазом комунизма. Може се рећи да је вулгаризација ових Марксових претпоставки и њихово стављање у ранг догме, представљало основу многих аномалија система који је након револуције успоставо Совјетски савез, а потом и остале земље такозваног „реалсоцијализма“. Творци те догме нису превише узимали у обзир чињеницу да је бескласно друштво супротно човековој биолошкој природи.⁵²

На другој страни, може се рећи да је Маркс, условно речено, предвидео постојање свих криза којих смо данас сведоци у капитализму. Не треба да се пренебрегне чињеница да се капитализам, између осталог, базира управо и на суровом антагонизму где супротстављене фракције власника крупног капитала улазе у међусобне конфликте из којих

⁵⁰ K. Marx, F. Engels, Glavni radovi Marxa i Engelsa, Zagrab 1979, 273.

⁵¹ Тиме што увиђа да се свет мора мењати, он уводи нов принцип у филозофији – нови метод који је једна од његових главних заоставштина и који и данас остаје актуелан јер се фокусира на смисао и сврху човековог делања и друштвеног развоја. Марксизам је зато потпуно ново и револуционарно филозофско учење које човеков прогрес посматра кроз његово друштвено делање унутар колосека историје. Тако, Маркс поставља као природан след „рађање једног друштва из утробе другог“, како би то Лењин рекао. Другим речима, дијалектичким путем и развојем, који је пре свега условљен материјалном базом, мењају се друштвени односи.

⁵² Природа догме, ослањајући се на непотпуне Марксове претпоставке, казивала је човек мења застареле друштвене системе револуцијом, јер владајућа класа у тим системима увек користи законе тог система за продужавање агоније народа и „обичног“ човека и одбија да се своје моћи одрекне мирним путем. Маркс као једино решење види револуцију.

увек победоносно излази крупни капитал без обзира на то који конкретни капиталиста или капиталистичка корпорација побеђује у конфликту.

Теорија Карла Маркса имала је много интерпретација још од његовог времена, па данас. Сам Маркс је, како је већ наведено у овом раду, за себе говорио да није марксиста. У тој његовој самоиронији има доста истине истине. Маркс је био итекако свестан да многи самопрозвани марксисте не знају суштину марксизма, па тако лако залутају и застрале, тражећи код Маркса нечега што нема, или погрешно итерпретијарући. Јер и тада као и данас феномен опортунизма није био ништа мање присутан. Овај феномен, јако карактеристичан за капиталистичко друштво, показао је да еволутивна хуманизација капитализма Деветаестог века, уз све аномалије, може дати солидну алтернативу постреволуционарним друштвима под капом Совјетског савеза, односно тоталитарним режимима.⁵³

После Марксове смрти, многи режими су у име марксизма, социјализма, револуције и пролетаријата спроводили најстрашнији терор над тим истим пролетаријатом, показавши тако своју реакционарну улогу. Ти називи марксисте, од једне живе теорије која се развија – што је суштина Марксовог принципа дијалектичког материјализма – створили су једну догму, налик на ону црквену, која служи само као маска за поштовање ауторитета нове владајуће класе. Велики марксиста Ђерђ Лукач рекао је да ортодоксни марксизам не значи оданост догми, већ методи дијалектичког материјализма. Лукач је тако одлично окарактерисао владајућу идеологију за време Стаљина у СССР-у, у ком је владао државни капитализам, а која се темељила на слепој догми која је излазила из Стаљинове партијске канцеларије. Да стаљинизам није марксизам доказало се падом СССР-а крајем прошлог века. Али у тим временима, у тоталитарном друштву, противљење догми је по аутоматизму таквог противника претварало у дисидента, што се плаћало слободом или прогонством, а врло често и главом. Сви су видели непродуктивност планксе економије реалсоцијализма, али тако укорееен систем, једноставно није бил лако променити.

За крај, може се рећи да је Маркс и више него актуелан данас. После више од 150 година од првог издавања „Капитала“ и после више од 200 година од Марксовог рођења,

⁵³ Веома подложно критици је било и Марксово је виђење различитих врста девијација социјализма. Он их је истицао и сугерисао да су изузетно опасне по исцрпну борбу пролетаријата. Он се из тог разлога критички односио и према ситнобуржоаском социјализму, и према утопистичком, „истинском“, реакционарном и свакој другој девијацији социјализма.

наше друштво је још увек неправедно, човек је још увек отуђен. Једина разлика је, што су начини експлоатације теже видљиви, перфиднији и заклоњени хуманијим лицем друштва у данашњем неолибералном систему. По многим параметрима садашњи капитализам достигао свој историјски врхунац и као већ истрошеном систему, нужно је понудити алтернативу у његовом реформисању. Антагонизам екстремно богатих и сиромашних је све јачи, услови рада су све тежи, а кризе, што економске, што хуманитарне или еколошке све су разорније. Аналитичари свеопште криза друштва на нивоу човечанства, али и широке популације на свим меридијанима увиђају неопходност корених промене. Између осталог и у тим процесима лежи све чешће истицање потребе повратка Марксу и новом читању политичке економије.

ЛИТЕРАТУРА

Althusser, Louis, *Für Marx*, Frankfurt/Main, 1965, Suhrkamp

Arbutina, Zoran, *Knjiga koja je trebalo da promeni svet*, www.dw.com/sr/knjiga-koja-je-trebalo-da-promeni-svet

Болчић, Силвано, *Треба ли заборавити Марксову теорију друштвеног развоја*, Социологија, Вол. LI, Београд 2009, Филозофски факултет Универзитет у Београду,

Elbe, Ingo, *Između Marksa i Marksizma*, <http://drustvenaanaliza.blogspot.com/2014/01/ingo-elbe-izmeu-marksa-marksizma-i.html>

Gefrath, Matias, *Das Kapital. Politische Ökonomie im 21. Jahrhundert*, München 2017, Verlag Antje Kunstmann,

Марх, Карл, Енгелс, Фридрих, *Главни радови Марха и Енгелса*, Загреб 1979, Стварност

Маркс, Карл, *Капитал I-III*, Београд 1979, Просвета, BIGZ

Michael, Heinrich, *Theoriegeschichte der Marxschen Ökonomiekritik* Erschienen in: Peter Bescherer, Karen Schierhorn 15.

Menand, Louis, *Karl Marx, Yesterday and today*, The New Yorker, 10.10.2016.

Митровић, Љубиша, *Карл Маркс као весник процеса глобализације*, Теме бр. 4, Ниш 2008, Универзитет у Нишу, 903-914.

Nicolaievsky, Boris, Maenchen-Helfen, Otto *Karl Marx: Man and Fighter*, New York 1976, Harmondsworth and Pelican.

Паковић, Златко, *Карл Маркс по други пут у лектури*, Политика 19. 12. 2008.

Wheen, Francis, *Karl Marx: A Life*. New York, 2001, Anew York Book Review

Шутовић, Милојица, *Аутономија Социологије и парадокс глобализације*, Култура полиса, год. XII (2015), бр. 28, Београд 2015, Култура полиса, 121-141.

САЖЕТАК

Крах једног друштвено-економског система, утемељеног на идеолошким поставкама читавог начина и система мишљења названог „марксизам – лењинизам“, препуног идеја са добрим поставкама и лошим закључцима, бацио је у сенку читав један научни опус, мислиоца, филозофа, плодног писца Карла Маркса. Као што је свака његова мисао у пређашњим временима представљала „Свето писмо“, тако је у посткомунистичким временима Марксов научни опус неоправдано занемариван. Тридесет година посткомунизма, глобализација, неолиберализам и све одлике друштвених токова савременог света намећу питања, која неминовно треба да нађу одговор и у нечему што упућује на ново и поновно читање политичке економије и њене критике. Пад Берлинског зида, крах идеологије комунизма и марксистичке доктрине, обећао је, између осталог, ново читање дела Карла Маркса. После Марксове смрти, многи режими су у име марксизма, социјализма, револуције и пролетаријата спроводили најстрашнији терор над тим истим пролетаријатом, показавши тако своју реакционарну улогу. Ти назови марксисти, од једне живе теорије која се развија – што је суштина Марксовог принципа дијалектичког материјализма – створили су једну догму, налик на ону црквену, која служи само као маска за поштовање ауторитета нове владајуће класе. може се рећи да је Маркс и више него актуелан данас. После више од 150 година од првог издавања „Капитала“ и после више од 200 година од Марксовог рођења, наше друштво је још увек неправедно, човек је још увек отуђен. Једина разлика је, што су начини експлоатације теже видљиви, перфиднији и заклоњени хуманијим лицем друштва у данашњем неолибералном систему. По многим параметрима садашњи капитализам достигао свој историјски врхунац и као већ истрошеном систему, нужно је понудити алтернативу у његовом реформисању. Антагонизам екстремно богатих и сиромашних је све јачи, услови рада су све тежи, а кризе, што економске, што хуманитарне или еколошке све су разорније. Аналитичари свеопште криза друштва на нивоу човечанства, али и широке популације на свим меридијанима увиђају неопходност корених промене. Између осталог и у тим процесима лежи све чешће истицање потребе повратка Марксу и новом читању политичке економије.

SUMMARY

KARL MARKS AND THE CONTEMPORARY VIEW OF THE CRITICISM OF POLITICAL ECONOMY

The breakdown of a socio-economy system, founded on the ideological suppositions for complete way and system of thinking entitled “Marxism Leninism”, abounded in the ideas with good theses and bad conclusions, casted in shadow one entire scientific opus was unjustifiably neglected. Thirty years of the post communism, globalization, neoliberalism and all characteristics of social flows of the modern world impose questions to which the answer should be unavoidably found as well in that which refers to a new and repeatedly reading of the political economy and its critique. The fall of the Berlin wall, breakdown of the communism ideology and the Marxism doctrine promised, among others a new and repeatedly reading of Carl Marx’s works. After Marx’s death, many regimes have in the name of Marxism, socialism, revolution and proletariat carried out the most terrible terror of that the same proletariat, showing in such a way their reactionary role. Such so- called Marxists, have made of a live developing theory- which is the essence of Marx’s principle of dialectical materialism- a dogma, resembling that religious one, which serves only as a mask for respecting the authority of a new ruling class. It could be said that Marx is more than actual today. After more than 150 years from the first edition of “Capital” and more than 200 year of Marx birth, our society is still unjust, a man is still alienated. The only difference is that the modes of exploitation are more hardly visible, more perfidious and sheltered with more humne face of the society in today’s neoliberal system. According to many parameters the present capitalism reached its historical top and to such an already used up system, it will be necessary to offer an alternative for its reforming. The antagonism between the extreme rich and poor people is increasingly expressed, working conditions are increasingly expressed, working conditions are increasingly difficult, and crises, either economic or humanitarian or ecological are more and more destructive. The analysts of comprehensive crisis of the society at the level of the mankind, as well of the population all over, comprehend a necessity for radical changes. Among others, in that processes lies more and more frequently emphasizing of the need for return to Marx and to anew reading of the political economy.

BIOGRAFIJA

Ime i prezime: Jelena Zlatković

Datum rođenja: 17.10.1994.

Mesto prebivališta: Bačka 13A

Mesto boravka: Pirot 18300

Broj telefona: 060/3255110

Email: jelena.zumbul@gmail.com

Državljanstvo: Republika Srbija

Formalno obrazovanje:

2019. godine diplomirala sam na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Nišu. Učestvovanje u raznim studentskim projektima vezanim za aktivnosti na fakultetu. Iste godine upisala sam master studije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, smer uža pravno-ekonomska naučna oblast i do sada položila sve ispite sa prosekom 10,00.

Pohadjala sam kurs engleskog jezika u privatnoj školi stranih jezika i polagala stručni ispit.

Dobila sertifikat Level B1.

Odlično poznajem rad na računaru, kao i rad u programima Microsoft Word, Microsoft Excel i Adobe Reader.

Inicijativna sam osoba, volim timski rad, upornost, komunikativnost. U potpunosti posvećena preuzetim odgovornostima.